

Utopija ir laisvė: A. Volano atvejis

TOMAS KAČERAUSKAS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Filosofijos ir politologijos katedra, Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius

El. paštas: tomas@hi.vgtu.lt

Straipsnyje, pasitelkus A. Volano pažiūras, nagrinėjamos politinės tikrovės, utopijos ir laisvės sąsajos. Iškeliama didžioji tezė: mūsų veiksmi politinė aplinka – vientisas istorinis audinys, besikeičiantis dėka istorinių asmenybių, kurios, vertinamos iš mūsų siekių perspektyvos, tampa šios aplinkos formavimo veiksmiu. Kitaip tariant, istorinės asmenybės išskildamos mūsų viešųjų siekių fone įsirašo vientisoje istorinėje-politinėje aplinkoje, kurioje mes tampame šio įrašo interpretatoriai, veikiantys kaip politinio sambūvio dalyviai. Mažoji tezė seka iš didžiosios: Volanas būdamas LDK politinių pokyčių katalizatoriumi yra ir šiuolaikinės Lietuvos politinės aplinkos kismo veiksnys. Straipsnyje Volano gyvenimas bei pažiūros lyginamos su Platono biografija bei politinėmis nuostatomis. Be antikinio palikimo, pasitelkiama istorinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) tikrovė. Šių trijų šaltinių – antikinės minties, Volano nuostatų ir tautos istorijos – perspektyvoje nagrinėjami politinės tikrovės, viešojo gyvenimo, tautinio sambūvio, istorinės atminties klausimai. Autorius pažymi, kad tiek Volano pažiūrų, tiek antikinės minties, tiek istorinės tikrovės interpretacija priklauso nuo mūsų siekių bei galimybių, t. y. nuo utopijos bei laisvės. Pasak autoriaus, istorinė atmintis – tautos bei individo joje laisvės sąlyga. Istorinė atmintis traktuojama kaip dvasinis horizontas, leidžiantis laisvai skleistis individo kaip tautos nario politinėms nuostatomis.

Raktažodžiai: utopija, laisvė, istorinė atmintis, politinė tikrovė

ĮVADAS

Politinė mintis – visuomet utopija, t. y. bevieta dvejopa prasme: ji išreiškia autoriaus nuostatas ir brėžia gaires būsimiems politiniams pertvarkymams. Autorius, polemizuodamas su savo pirmtakais, šioje minties kovoje siekia įtvirtinti savo tapatumą, išaugantį iš jo politinės aplinkos, kurią jis bando pakeisti. Čia iškyla klausimas, kas yra politinė tikrovė: mūsų politiniai siekiai bei nuostatos ar politinė aplinka, kurioje ieškome savo tapatumo. *Tikrovėje ir kūryboje* (Kačerauskas 2008d) bandžiau parodyti, kad tikrovė neatsiejama nuo mūsų egzistencinių siekių, kurie iškyla kaip mūsų kuriamo egzistencinio projekto dalis. XVI ir XVII amžių sandūros LDK politines realijas čia taip pat traktuosiu kaip kuriamą egzistencinę aplinką. Andrius Volanas kaip vienas ryškiausių šios aplinkos architektų taps gaire nagrinėjant Lietuvos politinę mintį, kuri kaip ir visa kultūra švytavo tarp klasikinės minties recepcijos ir Lietuvos viešo reikalo (*res-publica*) kūrybos, kuri neatsiejama nuo sambūvio su kitomis tautomis daugiasluoksniėje (kalbos, tikybos, tradicijos atžvilgiu) Didžiojoje Kunigaikštystėje. Todėl mano gairė – analogija tarp mirusios (unijinė LDK) ir gyvos (Lietuva Europos Sąjungoje) valstybių, *ana ton logon* suvokiant ne tiek kaip mechaninį panašumą, kiek kaip gyvą praeities ir ateities sąveiką, maitinamą, viena, tautos tapatumo ieškos, kita, viešųjų siekių politinėje aplinkoje.

Taigi straipsnyje nesivadovausiu istorine nuostata atkurti keturių šimtų metų senumo Lietuvos politinę tikrovę, kuri tikra tiek, kiek iškyla mūsų aktualių, t. y. veiksmių (*actus* – veikiantis), siekių šviesoje. Praeitis prabyla tik mūsų kalbinama: neatsitiktinai „eretiko“ Volano

figūra tyrinėtojų lauke (Ročka 1996, Lukšaitė 1996) iškyla tik pastaraisiais metais, mums ug-dant savo tautinį ir religinį pliuralizmą nykstančių politinių Europos valstybių ribų sąlygomis. Tačiau čia rūpės ne tiek atkurti Volano politines pažiūras, kiek panagrinėti veiksnius politinės filosofijos klausimus, pasitelkus tarsi bandymų akmenį pereinamojo laikotarpio Lietuvos istorinį kontekstą ir jo įrašus, užrašytus Volano ranka. Taigi Volano politinė mintis čia nagri-nėjama veikiau kaip socialinio konteksto išplėtimo atvejis, veikiantis kaip praeities ir ateities jungtis, kaip istorinio įrašo paradigma, kreipianti mūsų siekius. Nesiekdamas nei istorinės rekonstrukcijos, nei kalbinės analizės šiame tyrime vadovausiuosi istorinėmis-lingvistinėmis priegomis tiek, kiek rūpės mūsų – istorinių ir kalbinių būtybių – politinis kontekstas, ku-riame veikiame ausdami savo tapatumo audinį, kurį sudaro praeities metmenys ir ateities ataudai. Todėl Volanas čia – ir mažiau, ir daugiau nei rekonstruotinas autorius: mažiau, nes jis bus nagrinėjamas politinės filosofijos fone, daugiau, nes jis bus traktuojamas kaip jungtis, siejanti tapatumo, istorinio pasakojimo, praeities ir ateities sandūros, asmens laisvės visuome-nėje klausimus.

Mano didžioji tezė, kurią plėtosiu straipsnyje: *mūsų veiksmi politinė aplinka – vientisas istorinis audinys, besikeičiantis dėka istorinių asmenybių, kurios, vertinamos iš mūsų siekių perspektyvos, tampa šios aplinkos formavimo veiksmiu*. Kitaip tariant, *istorinės asmenybės, iškil-damos mūsų viešųjų siekių fone, įsirašo vientisame istoriniame-politiniame logos, kuriame mes tampame kaip šio įrašo interpretatoriai, veikiantys ana ton logon*. Priešdėlis *ana* čia reiškia ne tik „pagal“ istorinę-politinę aplinką, kurioje tampame tarsi jos priklausiniai, bet ir „prieš“ šią aplinką kaip tėkmę, nugalinančią bet kokio įrašo nelygumus. Savo aplinkoje mes išskylame tik būdami „prieš“ ją, kurią veiksnią daro tam tikras trikdys – it iškilumas vandenyje ar raštas audinyje. Mažoji tezė seka iš didžiosios: *Volanas, būdamas LDK politinių pokyčių katalizato-riumi, yra ir šiuolaikinės Lietuvos politinės aplinkos kismo veiksnys*.

Šio straipsnio taktika (mažosios tezės plėtotė) padiktuota strategijos (didžiosios tezės apmatų): pirmiausia panagrinėsiu Volano pažiūras valstybės bei jos valdovo atžvilgiu (Vals-tybė ir valdovas), galiausiai – laisvės bei tautos atžvilgiu (Tauta ir laisvė). Kaip minėta, Volaną interpretuosiu tiek pasitelkdamas antikinį (Platono bei Aristotelio) palikimą, tiek atsižvelgda-mas į šiuolaikines politines realijas. Tautos, individo bei visuomenės sąsajos klausimą, rūpėju-sį Volanui, čia iškelsiu egzistencinės filosofijos perspektyvoje.

VALSTYBĖ IR VALDOVAS

Volano raštai neatsiejami nuo jo politinės veiklos, kuria jis siekė paveikti Lietuvos viešojo gy-venimo aplinką ir joje tampančią daugialypę visuomenę. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės margumas religijos, kalbos, luomų atžvilgiu atspindėjo ne tik jos valdovų vykdomą ekspansinę¹ politiką, bet ir Vakarų Europos religines kovas bei socialinę diferenciaciją, padik-tuotą ekonominių sąlygų. Volanas siekė tiek sambūvio tarp kaimyninių bendruomenių (valsty-bių), tiek sąveikos tarp skirtingų visuomenės lygių – luomų. Šio dvejojo sąlyčio (ar net trinties) dėka ir formuojasi vieningas darinys – tauta, kurios būvio esminga ypatybė – laisvė. Prie tautos ir laisvės besiliečiančių prasminių sanklodų grįšiu kitame skyrelyje (Tauta ir laisvė).

Volano filosofavimas, persipynęs su jo viešąja veikla, turi sąsajų su Platono, kuriuo jis remiasi, *technē ton bion* (gyvenimo menu) siekiant įgyvendinti politines idėjas. Pirma, Vo-lanas kaip ir Platonas, po studijų (pirmasis Karaliaučiaus universitete, antrasis – pas Egipto

¹ Anot Norkaus (2007), imperialistinę politiką, kuri išgyveno atgimimą Volano laikais, Lietuvai kovojant dėl įtakos Livonijoje.

išminčius) pasirinko kitą vietą (pirmasis – Lietuvą, antrasis – Sirakūzus) savo veiklai, turinčiai paveikti visuomenės tapsmą. Antra, Volanas, kaip ir Platonas, pasirinko viešąją veiklą tapdamas valdovo sekretoriumi ir patarėju (Žygimanto Augusto, Stepono Batoro, Zigmanto III Vazos). Čia jam geriau sekėsi nei Platonui, kuris dėl savo viešosios veiklos buvo parduotas vergijon (Dionisijaus I) ar turėjo bėgti (nuo Dionisijaus II). Tiesa, Volanas, kitaip nei Platonas, neišgarsėjo įkūręs aukštąją mokyklą², bet netiesiogiai prisidėjo, kad atsirastų Vilniaus universitetas, kurio steigėjai tokiu būdu siekė kovoti prieš reformaciją Lietuvoje³. Taigi Volaną su Platonu sieja ne tik domėjimasis valstybės valdymo menu, bet ir nuostata, kad teorinė prieiga neatsiejama nuo gyvenimo meno (*technē ton bion*). Platono idėjų teorija apima filosofinių klausimų visumą pradedant ontologija ir baigiant etikos teorija. Anot N. Kardelio, „Platono minties *spiritus movens* yra būtent siekis išvelgti vienovę įvairiuose tikrovės lygmenyse“ (2007: 7). Tiek tikrovė (politinė), tiek kismas (*spiritus movens*), tiek vienovė – kertinės šio rašinio sąvokos, kuriomis remdamasis bandysiu skleisti vieningos tautos, kuri kinta sąveikaujant jos veikėjui-fenomenui ir dvasinei aplinkai, tikros egzistencijos klausimą. „Tikras“ šiame kontekste reiškia gebantis paveikti mūsų⁴ dvasinį tapatėjimo kismą, t. y. aktualus, veiksnus.

Atrodo, Volano filosofiniai interesai nepalyginti siauresni nei Platono: jis apsiribojo politikos arba teisės klausimais, kurie sukasi apie vieną – laisvės – problemą. Nepaisant to, ši siaura problema apima visą klausimų spektrą, kuris peržengia politikos (ar teisės) filosofijos ribas. Todėl Volaną traktuosiu ne kaip politinės minties skleidėją⁵ ir ne kaip laisvės apologetą⁶. Laisvės klausimo visybiškumas leis Volaną interpretuoti istorinės-politinės tikrovės, bendruomenės tapatumo bei tautos egzistencijos klausimų kontekste. Būtent šiuo keliu ir eisiu šiame straipsnyje.

Utopija arba vietos nebuvimas nereiškia, kad tam tikros politinės idėjos neįgyvendintinos, t. y. neranda vietos mūsų viešajame gyvenime. Priešingai, utopija gali būti tikra, jei ji padeda keisti mūsų politines nuostatas, t. y. jei ji yra politinio kismo, tautinei bendrijai ieškant savo tapatumo, veiksnys. Tačiau kaip tik idėjos „iš kitur“ verčia perkelti politinės minties ribas, išplėsti viešuomenės vietą. Vakarietišku pavidalu krikščionybės idėjos, prasimušusios į LDK viešąją erdvę, tapo ne tik rašto bei miesto kultūros, t. y. dvasinės vietos, plėtros veiksniumi, bet ir geografinės, t. y. fizinės vietos, ekspansijos faktoriumi⁷. Volano atveju turime reikalą su reformacijos idėjomis, prasiskynusioms kelią į LDK viešuomenę ir tapusiomis antrąja *topos* abiem prasmėmis plėtros banga⁸.

² Kaip žinia, Akademijs – garsiausia antikos aukštoji mokykla – buvo įsteigta už filosofo (Platono) išpirkos iš vergijos pinigų.

³ Reformatorių idėjinis vadas buvo Volanas.

⁴ Vartodamas daugiskaitą („mes“) numanau kolektyvinį subjektą – bendriją, visuomenę ar tautą. Vartodamas vienaskaitą prisiimu visą samprotavimo riziką kaip autorius. Plg. (Ricoeur 2000).

⁵ Šiuo požiūriu jį galima nagrinėti kaip Platono, Aristotelio, Augustino, T. Moro tradicijos tęsėją ir kaip Hobbso pirmtaką.

⁶ Šiuo požiūriu Volano pažiūros lygintinos su Schellingo, Kierkegaard, Heideggerio, Sartre'o ir kt.

⁷ Prisiminkime Vytautą Didįjį, kryžiaus žygiui prieš Aukso ordą mobilizavusį ne tik pavaldžius stačiatikių, bet ir nepavaldžius kryžiuočių išteklius. Klausimą, kaip krikščionybė tapo LDK plėtros veiksniumi fizine ir dvasine prasmėmis, nagrinėjau kitur (Kačerauskas 2008a).

⁸ Neabejotinas reformacijos poveikis kultūros apskritai ir švietimo konkrečiai raidai Lietuvoje: religinės kovos sąlygomis ne tik išplėstas mokyklų tinklas, bet ir įsteigta viso švietimo kūno galva – universitetas. Tikėtina, kad reformacijos plitimas prisidėjo ir prie LDK imperinių užmačių, būtent kovos dėl protestantiškos Livonijos, kurios kunigaikščiai (Ketleris) teikė pirmenybę Lietuvos (Žygimanto Augusto), o ne Rusijos (Ivano Rūsčiojo) valdovo glėbiui.

Tęsdami paralelę tarp gyvenimo ir filosofijos (*technē ton bion*), prisiminkime Volano indigenatą: atvykėlis iš kito *topos* tampa LDK piliečiu, veikiančiu jos viešąjį tapsmą, kuris leidžia išplėsti dvasinį *topos*, apimantį įvairius kultūros (religijos, švietimo, politinės minties) lygmenis. Kitaip nei Platono atveju, kai idėjos „iš kitur“, būdamos veikia svetimoms nei kitokios, liko nepaveikios Sirakūzų viešajame gyvenime, Volano kitybė tapo svarbiu veiksmu, keičiančiu viešąjį LDK gyvenimą. Vėliau matysime, kaip atvykėliui Volanui, pakeitusiam vietą, rūpėjo tautos tapatumo klausimas: utopija čia iškyla kaip veikėjo judrumas, išjudinantis viešą reikalą. Veikėjo judrumas reiškiasi kaip *topos* pakeitimas keliais lygmenimis: geografiniu (persikėlimas iš Karaliaučiaus, kur jis atvyko iš Lenkijos), pilietiniu (LDK pilietybės priėmimas), kalbiniu (apsisprendimas rašyti lotynų kalba vietoj lenkų), religiniu (prijautimas reformai užuot nekritiškai pripažinus popiežiaus autoritetą⁹). Šių skirtingų dvasinės veiklos lygmenų, kurie sudaro mažąjį hermeneutikos ratą, sąveika suponuoja tiek individo vienovę, tiek jo gebą keistis drauge keičiant savo tapatėjimo aplinką. Veikėjo-fenomeno ir jo aplinkos sąveiką pavadinau didžiuoju hermeneutikos ratu (Kačerauskas 2008c). Mažasis ir didysis hermeneutikos ratai sudaro sankibą, atspindinčią individo ir bendruomenės santykį, kuris apibūdina tiek individo poveikumą, tiek visuomenės veiksmumą tam tikru istoriniu laikotarpiu. Poveikumas ir veiksmumas – dvi dvasinio judrumo pusės: gebėjimas pateikti ir priimti utopijas. Taigi iškyla ir vertybinis utopijos aspektas: tai – neatskiriamų visuomenės ir individo brandumo bandomasis akmuo. Visuomenė individui reikalinga kaip individo utopijos – dvasinio judrumo – reiškimosi vieta; tuo tarpu individas visuomenei reikalingas kaip išjudinantis (teikiantis utopiją) veiksnys. Mano tezė priešinga individualizmo apologetų teiginiui, kad visuomenės nėra, tėra individai su savo siekais ir lūkesčiais¹⁰. *Visuomenė iškyla kaip individo tapatėjimo judri vieta, keistina individualiomis utopijomis*. Taigi visuomenė, kaip ir individas – politinės tikrovės aspektas.

Grįžkime prie Volano pažiūrų valdovo ir valstybės valdymo klausimais. Pasak Volano, valdovas „nieko negali veikti tarp savo namo sienų, nieko miegamajame ir net visiškai nuošalioje vietoje, kas tučtuojau neprasiveržtų į viešumą ir netaptų žinoma žmonėms“¹¹ (1996b: 191). Taigi valdovas veikia nelyginant realybės šou, kuriame stebimas kiekvienas jo judesys. Kaip ir realybės šou atveju čia iškyla klausimai: kiek viešo veikėjo (mūsų atveju – valdovo) realybė yra tikra; ar viešumas jau suponuoja vaidybą (šou), netikrą elgesį; ar veikėjas gali išlikti tikru viešumo sąlygomis; ar jis gali paveikti viešą vietą – valstybę – būdamas viešumos įkaitu; kur riba tarp vaidybos, veiksens ir poveikio; ar valdovo vaidyba kaip viešumos išdava nepaverčia piliečių politinio šou žiūrovais, jei ne dalyviais; ar neaukojami pavieniai likimai vardan šou visumos; ar politikai *par excellence* būdinga piliečių linksminimo intencija¹²?

⁹ Mano tezė, kurios čia toliau neplėtosiu: reformaciją paskatino katalikiškos hierarchijos nenoras ar negebėjimas reformuoti savo institucijas, t. y. nejudrumas, utopijos minėtąja prasme stygius. II Vatikano susirinkimas pavėlavo 500 metų.

¹⁰ Iškeldamas individą visuomenės atžvilgiu A. Degutis teigia: „[l]ogine ir ontologine prasme jis yra pirmesnis už visuomenę; visuomenė galiausiai yra tik individų jų įvairiuose santykiuose visuma“ (Degutis 1998: 52). Utopijos kaip abipusio – individo ir visuomenės – judrumo veiksmo koncepcija suponuoja visuomenės – vietos individualiam tapatėjimui – vaidmenį. Ignoruodami šį visuomenės (kuri pati keičiasi veikiamą individo utopijos) vaidmenį, susiauriname individo judesio laisvę. Beje, tai pripažįsta ir Degutis: „vengiant teorinių „utopijų“ kiekviena socialinė problema [...] atplėšiama nuo savo šaknų ir ūglių“ (Degutis 1998: 11).

¹¹ „*Nihil agit Princeps intra parietes suos, nil in cubiculo, ac intimo quoque recessu, quod non statim in publicum erumpat et in noticiam hominum deveniat*“ (1996b: 183).

¹² Politikos virsmą šou, kai aukščiausiais valdžios pareigūnais tampa šou verslo atstovai, puikiai iliustruoja šiuolaikinės Lietuvos politinė tikrovė. Tačiau jos apmąstymas nėra šio straipsnio tikslas.

Šie klausimai veda toli už antikinės politinės minties ir LDK viešos tikrovės sąveikos lauko, kuriuo čia esu linkęs apsiriboti. Volano reikalavimas turėti viešą valdovą išplaukia tiek iš antikinės tradicijos, tiek iš LDK valdymo pamokų. Viena, Platonas ir Aristotelis suformuoja politikos kaip polio, miesto-valstybės, viešo valdymo sampratą. Platonas iškelia figūrą valdovo-filosofo, vedančio tautą į teisingumo, nuosaikumo, išminties ir narsos visumą. Viešumas čia reiškia dalyvavimą kuriant bendrą gerovę kaip darnų luomų, kurių aplinkoje puoselėjami specialūs įgūdžiai (*technē*), sambūvį. Šių įgūdžių panaudojimas bendram (viešam) reikalui ir yra gyvenimo menas, su kuriuo nesuderinamas godumas, palaidumas, neteisingumas, bailumas. *Technē ton bion* – tai drąsa gyventi kuriant viešą gerovę kaip visumą, kuri auga dėka mūsų – išmintingų, nuosaikių ir teisingų piliečių – dalies joje. Viešumas čia reiškia dalyvavimą kuriant teisingą socialinę aplinką, kuri veikia mūsų tapsmą joje ir kuri yra veikiamą mūsų išminties siekių. Todėl Volanas, papildydamas Platoną, bet neišderindamas jo ašies „teisingumas–išmintis–nuosaikumas–narsa“, teigia:

„[...] valdovo pareiga būti aukštesniam už visus ir tapti geresniam ne dėl aukso ar sidabro, o dėl visokių dorybių ir žymių nuopelnų valstybei. Kadangi perėmusį valdžią valdovą seka nesiliaujantis garsas (*fama perpetua*), tegu jis deda pastangas [...], kad tik puikų [...] atminimą paliktų (*relinquat memoriam*) po savęs. O tai pasiekama [...] teisingumu, drąsa, kilnumu, labdarybe, švelnumu bei gailėstingumu“ (1996b: 195 (187)).

Volanas viešumą sieja su dorybėmis: garsas apie valdovą rezonuoja paveiktas šio viešo asmens dorybių, kurios „artimai susilietusios su ydomis“ (Volanas 1996b: 191 (184)), linkusios „susitepti“, t. y. prislopinti aidintį garsą. Audiologinė viešumo–garso–dorybės plotmė atliepia Volano laikų viešąją tikrovę: valdovo artėjimą prie miesto paskelbdavo trimitų garsai. Tačiau Volanas reikalauja daugiau: valdovo dorybės, tarnaujančios valstybės gerovei, turinčios trimituoti ir išėjus valdovui. Egzistencija šia prasme – viešos aplinkos pripildymas dorą gyvenimo garsais, kurie verčia suklusti jos dalyvius, tampančius teisingoje politinėje tikrovėje. Taigi istorinė atmintis – tapatumo formavimosi vientisoje skirtingų kartų *audio* aplinkoje veiksnys. *Audio* aspektas čia – viešumo simptomas: politikai veikia kurdami laikinę tautos erdvę kaip individų drąsos sugyventi su išėjusių kartų veikėjais išbandymo vietą. Tarkim, Žygimantas Augustas buvo ugdomas pasakojimais apie savo protėvio Vytauto Didžiojo žygdarbius atkovojo vis platesnę erdvę kaip būsimą valdovo brangintą tėvoniją – jo viešos veiklos vietą¹³. Šiuo atveju valdovo (Vytauto Didžiojo) veiksenos kuriant tautos tapsmą vietą garsas sukabina skirtingus amžius į audiologinę erdvę, kurioje tampa ir kurią veikia bet koks viešas individas kaip tautos dalyvis, garsėsiantis (*audio*) vientisoje atsimenamoje dvasinėje (*logos*) aplinkoje.

Ši politinė vienovė kaip kartų sankiba, maitinama istorinės atminties, tiek padeda, tiek trukdo Volanui vaizduoti LDK politinę tikrovę, kurią jis apmąsto savo tekstuose. Siekdamas apibrėžti idealų valdovą (utopija), Volanas (1996b) netiesiogiai kritikuoja Žygimantą Augustą už jo „lovos politiką“ (valdovo miegamasis – taip pat vieša vieta) ir neveiklumą, nors (taip pat netiesiogiai) pripažįsta jo labdaringumą, švelnumą ir gailėstingumą. Tačiau vertinant ne iš utopijos, o iš vėlesnių valdymų perspektyvos¹⁴, išryškėja Žygimanto Augusto išmintis (politinių problemų nuodugnus apmąstymas ieškant išeičių ir palankių progų), taikingumas

¹³ Anot Mickūnaitės, interpretuojančios Žygimanto Augusto inauguraciją Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, „Vytauto vardas iškyla kaip vertybinis kriterijus: skelbdamas Aleksandrą didžiuoju kunigaikščiu, LDK maršalka linkėjo naujam valdovui sekti lietuvišku Vytauto pavyzdžiu“ (2008: 198).

¹⁴ Ši perspektyva, suprantama, negalėjo būti prieinama Volanui.

(pirmenybė ginkluotei kaip kolekcijai), toliaregiškumas (valdovo materialinių pamatų stiprinimas nesant palikuonių pasitarnavo jėgų viešojoje erdvėje pusiausvyrai), dėmesys kultūrai ir švietimui (rūpinimasis Vilniaus kolegija, išaugšiančia į universitetą)¹⁵. Čia kyla klausimas: koks LDK vaizdas (ir garsas) yra tikras – išskylantis jo metraštininko (koks buvo Volanas) ar mūsų akims (ir ausims). Prie šio klausimo dar grįšiu kitame (tautos laisvės) kontekste. Svarbu ne tik tai, kad tikrovė visuomet skleidžiasi tampančioje vietoje, bet ir tai, kad ji interpretuojama tampančiame laike. Taigi utopija iškyla kaip slinktis dviejuose – erdvės ir laiko – lygmenyse, kurių sąveika suponuoja istorinę tikrovę.

Atmintis (dvasinis lygmuo), likdama priklausoma nuo klausos ir regos juslių (kūniškas lygmuo), tampa įtikrovinimo veiksmu tik būdama nukreipta į egzistencinį regioną, t. y. individo tapsmo savo aplinkoje vietą¹⁶. Volanas pagrįstai pažymi, kad tokia vieta yra tauta, o kiekvienas mūsų – savo tautos sūnus (ar dukra), dalyvaujantis tautos tapsme, individui puoselėjant laisvę kaip slinkties (utopijos) galimybę. Todėl Volanas teigia, kad „valstybė yra bendrosios laisvės (*communis libertatis*) saugotoja“ (1996a: 125 (60)). *Communis* išreiškia visybiškumą, polifoninę įvairių lygmenų (erdvės ir laiko, dvasios ir kūno, individo ir tautos, tikrovės ir vaizdinio) vienovę, *libertas* – slinkties (u-topijos) tarp šių politikos lygmenų galimybę. Tačiau slinktis įmanoma tik esant pakankamai lygmenų, sudarančių mūsų tapsmo regioną, sankibai. Šią sankibą užtikrina mūsų egzistencija kaip išėjimo galimybė, t. y. laisvė kurti utopiją, kuri neatsiejama nuo individo tapatėjimo tautoje. Todėl toliau, remdamasis Volanu, panagrinėsiu tautos ir laisvės sąsajas.

TAUTA IR LAISVĖ

Kalbant apie Volano pažiūras tautos klausimu, neužtenka pažymėti, kad jis Liublino seime, būdamas M. Radvilos Rudojo įgaliotiniu, „gynė Lietuvos valstybingumą“ (Ročka 1996: 24). I. Lukšaitė Volano priklausomybę LDK tautai argumentuoja jo: 1) viešu apsisprendimu¹⁷, 2) raštų kalba¹⁸, 3) saitais su Vilniaus knygų leidyba, 4) knygų dedikacija LDK politiniams veikėjams. Pasak Lukšaitės, LDK „likimas buvo ir jo asmeninis rūpestis, tai tėvynei tarnavo ir skyrė savo intelektą bei erudiciją“ (1996: 31). Taigi Volanas pasirinko LDK kaip savo egzistencinio tapsmo, utopijos įgyvendinimo ir laisvės bylos aplinką, kurios dalininku jis laikė save.

Išskleiskime šią paskubomis suformuluotą tezę. Volanas pažymi, kad mūsų tauta turi būti verta savo šlovės (garso), t. y. turi būti dievobaiminga, mokslinga, dora¹⁹, žmogiška (*humanus*)²⁰

¹⁵ Anot Cynarskio, įvertinti Žygimanto Augusto „politinius laimėjimus ir talentą taip pat sunku kaip nuopelnus meistro, kuris mirė vos įpusėjęs savo šedevrą“ (2007: 260–261).

¹⁶ Istorinę atmintį, remdamasis dramatiškais LDK įvykiais, nagrinėjau kitur (Kačerauskas 2008b). Čia ją nagrinėsiu laisvės klausimo kontekste apskritai ir Volano pažiūrų šviesoje konkrečiai.

¹⁷ „A. Volano laiškei, politinė veikla, kūryba rodo, kad Lietuvos DK jis laikė savo tėvyne“ (Lukšaitė 1996: 32).

¹⁸ Lotynų kalba XVI a. pab. LDK nebuvo neutrali, kaip teigia Lukšaitė. Siekiant ją padaryti valstybinę, buvo apeliuojama į jos panašumą su lietuvių kalba (šiaurės vulgata) ir į lotyniškąją lietuvių kilmę: Palemono mitas cirkuliavo kaip istorinės atminties realija. Taigi lotynų kalba (Vilniaus universiteto kalba) telkė tautos kultūros ir politikos veikėjus (A. Rotundas, V. Agripa, Mykolas Lietuvis) ir buvo atsvara kultūrai lenkų kalbos pagrindu (kita atsvara – rusėnų kalba, vyravusi teismuose). Drauge lotynų kalba, leidusi Lietuvoje cirkuluoti pažangiausioms Europos idėjoms, susiejo LDK su pasauliu.

¹⁹ „Iš tikrųjų lietuvių tauta (*gens Lithuana*) dievobaimingumo (*pietate*), mokslingumo (*literis*) ir visokių dorybių (*omni virtute*) laikymusi tokia tauri, kad doro gyvenimo šlove gali varžytis su visomis kitomis tautomis“ (Volanas 1996a: 155 (89)).

²⁰ E. Ulčinaitė „humanitatis“ elegantiškai išvertė „širdingumas“. Man čia svarbios sąsajos būtent su žmogiškumu.

ir svetinga²¹. Tačiau esą labiausiai mūsų tauta „išsiskiria iš visų tautų [...] laisvės šlove (*liber-tatis laudem*)“ (Volanas 1996a: 130 (64)). Matome, kad čia kalbama ne tiek apie valdovo, kiek apie tautos garsą ir šlovę, kurie, kaip ir valdovo atveju, priklauso utopijos regionui. Būdamą pelnytina šlovė išreiškia tiek siekį (ateitis), tiek atmintį (praeitis). Šlovė pelnoma kaskart iš naujo: tai – individo, kuris garsus kaip tautos kūno narys ir kuris garsina tautą, egzistencinis rūpestis. Eg-zistencinis, arba išėjimo, kelias veda į slinktį „individas-tauta“, į u-topijos – siekio pateisinti praeities šlovę judant į ateitį – įgyvendinimą. Mūsų – tautos sūnų ir dukrų – istorinė atmintis įpareigoja kaskart iš naujo pelnyti šlovę, vertą senolių dorybių. Volanas apgailėstauja: kiek mūsų tauta nutolo nuo savo senolių santūrumo, nuo tvarkingo ir nuosaikaus gyvenimo, tiek savo dorą ji suteršė negarbingais bei gėdingais papročiais, nusmukdė karinę drausmę ir vyrišką gyvenimo būdą (*virili vitae cultu degeneravit*) ir paskendo kažkokiam moteriškame išlepime (1996a: 160 (94)).

Kaip ir Platonas, Volanas laikosi nuomonės, kad tautos kūnas, laikui bėgant, genda²². Taigi istorinė atmintis – vaistas²³, kuriuo palaikomas prarandantis stangrumą (ribas) tautos kūnas. Čia neatsitiktinai liguistumas siejamas su išglebimu ir moterišku lepumu, vedančiu į nutukimą, t. y. ribų praradimą. Kitaip nei vyriškas vis naujų ribų atkovojojimas įgyvendinant utopiją, „moteriškas išlepimas“ reiškia ribų netekimą, tautos kūno vartimą pasyvia maitena priešų maitvanagiams, praeities šlovės horizonto praradimą, kartu – slinktį ateitin (u-to-pijos) galimybę, t. y. laisvę. Vaistas nuo šio viešo nedorybingo smukimo (*degenero*) – istorinė atmintis – yra drauge ir laisvės sąlyga. Horizonto (erdvės) išplėtimas suponuoja laikinę slinktį, t. y. atveria kiekvienos kartos galimybes siekiant pateisinti atsimenamą šlovę. Šia prasme istorinė atmintis – ir didelis įpareigojimas laisvam individui kaip tautos kūno nariui, išbando-mam istorine šlove.

Kitaip tariant, istorinė atmintis, kaip ir Platono *pharmakon*, iš vaisto gali virsti nuodu in-dividui, pasirinkusiam vyrišką gyvenimo būdą (*virili vitae cultu*), bet nepakėlusiam istorinės šlovės naštos. Istorinė atmintis, turėdama audiologinį lygmenį, analogiška (*ana ton logon*, bet ne panašumo prasme) Platono *pharmakon*, būdamą jam asimetriška. Platonas *Faidre* kalba apie raštą, gydantį, bet ir žudantį atmintį, kurios darbą palengvindamas jis drauge ją smukdo (*degeneratio*). Istorinė atmintis nėra raštas, veikiau dvasinis fonas utopijai kaip kiekvienos kartos įrašui, laisvam ir doram individui palaikant tautos kūno gyvybę. Tautos žmogiškumas (*humanitatis*) reiškia jos gyvybingumą, slinktį galimybę, kurią užtikrina kiekvienos kartos individo egzistencinės utopijos įrašymas į tautinio sambūvio foną.

IŠVADOS

Metas apžvelgti įrašą, padarytą su Volano pagalba. Politinė tikrovė formuojasi veikiamą tiek utopijos, tiek praeities precedento. Šios tikrovės herojus – egzistuojantis individas – ieško savo tapatumo kaip tautos kūno narys, teikiantis gyvybingumą politinei aplinkai, siekdamas joje nelyginant fone įrašyti savo utopiją. Istorinė atmintis – egzistuojančio individo laisvės sąlyga: istoriniai tautos sūnų žygdarbiai jam atveria galimybių horizontą. Utopija traktuoti-na kaip individo įrašas tautos istorijoje, kurios visuma pulsuoja gyvybe, veikiamą skirtingų

²¹ „Iš daugelio ir garsių mūsų tautos dorybių ypač puiki – nepaprastas širdingumas (*humanitatis*) bei sve-tingumas (*hospitalitatis*)“ (1996a: 157 (91)).

²² Anot Platono, geriausi laikai – praeity. Visuomenė išsigimsta iš aristokratinės į timokratinę, ši – į oligar-chinę, kuri – į demokratinę, o pastaroji – į tironiją (Platonas 1981).

²³ Prisiminkime Platono *pharmakon* dialoge *Faidras* (1996).

kultūros – egzistencinės kūrybos – lygmenų sąveikos. Individo laisvė suponuoja nepalaujamą slinktį, perkėlimą tiek vietos, tiek laiko atžvilgiu – u-topiją kaip tautos gyvybingumą ir individo nerimastingumą, kaip abipusį tapsmą kūrybingo sambūvio aplinkoje.

Gauta 2008 12 22
Priimta 2009 01 05

Literatūra

1. Cynarski, S. 2007. *Žygmantas Augustas*. Vilnius: Versus aureus.
2. Kačerauskas, T. 2008a. „Biografija kaip civilizacijos kontrolinis principas: LDK politikos atvejis“, *Filosofija. Sociologija* 19(3): 72–82.
3. Kačerauskas, T. 2008b. “Existential identity and memory of a nation”, *Limes* 1(1): 5–14.
4. Kačerauskas, T. 2008c. „Sensus hermeneutika: prasmė, jutimai, nuostata, protas, sakinyss, supratimas“, *Logos* 57: 17–26.
5. Kačerauskas, T. 2008d. *Tikrovė ir kūryba. Kultūros fenomenologijos metmenys*. Vilnius: Technika.
6. Mickūnaitė, G. 2008. *Vytautas Didysis. Valdovo įvaizdis*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
7. Norkus, Z. 2007. „Apie antrąjį Kijevo, kurio taip ir nebuvo: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė lyginamosios istorinės imperijų sociologijos ir tarptautinių santykių teorijos retrospektyvoje“, *Politologija* 1(45): 3–78.
8. Ročka, M. 1996. „Andrius Volanas. Gyvenimas ir raštai“, in Volanas, A. *Rinktiniai raštai*, sud. M. Ročka, I. Lukšaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 6–26.
9. Kardelis, N. 2007. *Vienovės įžvalga Platono filosofijoje*. Vilnius: Versus aureus.
10. Lukšaitė, I. 1996. „Andrius Volanas XVI–XVII a. Lietuvos visuomenės pertvarkos kryžkelėse“, in Volanas, A. *Rinktiniai raštai*, sud. M. Ročka, I. Lukšaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 27–48.
11. Ricœur, P. 2000. *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. Paris: Éditions du Seuil.
12. Volanas, A. 1996a. „Apie politinę arba pilietinę laisvę, – knygelė, kurią tikrai verta paskaityti“, in Volanas, A. *Rinktiniai raštai*, sud. M. Ročka, I. Lukšaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 50–114 (lot.), 115–181 (liet.).
13. Volanas, A. 1996b. „Kreipimasis į Lenkijos karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės senatą. Jame dėstoma, kokių būdu skirti gerą valdovą valstybėje“, in Volanas, A. *Rinktiniai raštai*, sud. M. Ročka, I. Lukšaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 182–189 (lot.), 189–187 (liet.).
14. Platonas. 1996. *Faidras*. Vertė N. Kardelis. Vilnius: Aidai.
15. Platonas. 1981. *Valstybė*. Vertė J. Dumčius. Vilnius: Mintis.

TOMAS KAČERAUSKAS

Utopia and freedom: the case of A. Volanas

Summary

With the help of A. Volanas' (Andreas Volanus) attitudes, interconnections among political reality, utopia and freedom are analysed in the article. The major thesis is as follows: our proactive political environment is an integral historical contexture which is changing thanks to historical personalities who, being evaluated from the perspective of our aspirations, become the factors of this environment. In other words, the historical personalities arising in the background of our public aspirations inscribe themselves into the integral historical-political environment in which we, acting as participants of political coexistence, become the interpreters of this inscription. The minor thesis follows from the major one: Volanas' being a catalyst of political changes is also a factor of the contemporary Lithuanian political environment change. Volanas' life and attitudes

are compared with Plato's biography and political attitudes. Beside the Antique heritage, the reality of the Grand Duchy of Lithuania has been invoked. In the perspective of these three sources (Antique thought, Volanas' attitudes and nation' history), the issues of political reality, public life, national coexistence, historical memory are analysed. According to the author, the interpretation of Volanas' attitudes and Antique thought, as well as of historical reality depends on our aspirations and possibilities, i. e. on the utopia and freedom. Historical memory is the condition of a nation and an individual inside their freedom. Historical memory has been interpreted as a spiritual horizon that allows developing the political attitudes of an individual as a member of the nation.

Key words: utopia, freedom, historical memory, political reality